

Мирјана Васовић
Милена Глигоријевић
Факултет политичких наука
Београд

UDK: 316.323
Оригиналан научни рад
Примљен: 25. 12. 2008.

КОЛЕКТИВНА ИСКУСТВА МЛАДИХ У ПЕРИОДУ ПОЛИТИЧКИХ НЕСТАБИЛНОСТИ И ПРОМЕНЕ ОКВИРА КОЛЕКТИВНЕ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ НА ПРОСТОРУ БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

У овом раду приказујемо и компаративно анализирамо колективне (гео-политичке) идентификације становника бивше Југославије у контексту особеног процеса политичке транзиције који се одвијао на њеним просторима. Рад се бави гео-политичким афилијацијама (осећањем припадности различитим гео-политичким заједницама) исте генерацијске кохорте (испитаници који су у време спровођења истраживања имали између 32 и 38. година старости) чији су чланови рођени у различитим историјским периодима и чија се политичка социјализација одиграла у другачијим друштвеним и политичким околностима. Секундарна анализа података из два истраживања спроведених у два различита периода југословенске транзиције – на самом њеном почетку, 1990. и недавно, 2006. – имала је за циљ утврђивање основних карактеристика и евентуалних промена њихових гео-политичких афилијација, у обиму и интензитету. Резултати спроведене анализе показали су да је на почетку транзиције постојала већа диференцираност структуре геополитичких афилијација унутар сваког узорка, али да је већина испитаника још увек примарни значај придавала осећању припадности Југославији. Петнаест година касније, структура геополитичких афилијација постаје униформнија. Промена чији психолошки смисао представља прелазак са наднационалног и грађанског на етничко-територијални модел колективне идентификације, постепено превладава у свести грађана свих новоформираних националних држава. Факторска анализа спроведена на подацима из 2006., статистички је верификовала постојање димензије коју смо назвали парохилална насупрот космополитској припадности. Реч је о биполарном фактору чији негативан пол чине регионална припадност и припадност држави, док се на позитивном полу групишу припадност бившој Југославији, припадност Европи и свету у целини. Добијени факторски скорови показали су да исте генерације испитаника из различитих гео-политичких заједница с територије бивше Југославије карактерише различита ширина оквира колективних идентификација тј. да се они позиционирају на различитим половима димензије локално-мондијално. Ово позиционирање кореспондира пре са особеним трендовима политичке социјализације (ефекат социјализације) појединих сегмената омладине бивше Југославије него са њиховим каснијим, заједничким, колективним историјским искуствима (ефектом периода) генерације у целини.

Кључне речи: Колективне идентификације, гео-политичке афилијације, политичка социјализација, бивша Југославија, парохилално – мондијално, транзиција

Увод

Предиспозиције политичког и социјалног понашања припадника неког друштва, посебно односа према другим етничким групама, садржане су не само у личним карактеристикама појединаца (ауторитарност) или вредносним оријентацијама (традиционализам, национализам), односно специфичним етничким ставовима, већ и у многоструким *колективним идентификацијама*. Иако су оквири колективних идентификација постављени још у раној социјализацији, за разлику од вредности и црта личности – које су трајније природе – односно од специфичних ставова – који могу варирати од једне до друге конкретне међуетничке ситуације – оне у већој мери зависе од контекстуалних фактора у датом историјском периоду. Тачније, њихово исходиште је међусобно деловање фактора на макро, социјалном, нивоу (промена институционализованих вредности и норми) и карактеристика специфичних групних припадништава на индивидуалном нивоу. Наиме, према теорији социјалног идентитета, идентификовање појединца с одређеним колективним ентитетима само делимично је условљено његовим објективним припадништвом датој заједници или групи. Ово објективно припадништво прелама се кроз субјективну призму која детерминише начин на који појединац групу доживљава и вреднује. Субјективна вредност која се заједници придаје условљена је нормама и вредностима преузетим из дате (политичке) културе, односно тзв. субјективном социјалном категоризацијом на основу које сами припадници друштва конструишу "социјалну реалност". У крајњој линији, социјална категоризација као *систем оријентација који помаже појединцу да психолошки дефинише своје место у друштву* – детерминисана је структуром односа између великих друштвених група у датом социјалном, политичком и историјском контексту (Тајфел, 1981).

Испитивање ширине и карактера групних припадности има велики теоријски значај у контексту формирања ставова и вредности, а посебно опажања других група у истом социјалном простору и њихових међугрупних односа. У том смислу, колективне идентификације могу представљати релативно поуздане предикторе степена социјалне толеранције и отворености друштва у целини. Међутим, проблематика ширине групних идентификација поред теоријског, има и велики практичан значај, посебно у посткомунистичком периоду и периоду транзиције. Наиме, пад Берлинског зида довео је на простору југоисточне Европе не само до пропасти комунистичке идеологије и распада појединих мултиетничких држава, односно националне хомогенизације и међуетничких сукоба, већ и до економских и цивилизацијских притисака ка новим наднационалним, европским, интеграцијама. Стога, испитивање ширине групних идентификација може послужити као важан показатељ интегралистичких потенцијала друштва, али и његове одмаклости у процесу модернизације.

Основни циљ овог рада јесте да се приказом и компаративном анализом резултата социјалнопсихолошких истраживања геополитичких идентификација, спроведених у бившим југословенским републикама у транзиционом периоду (почетак деведесетих и прва декада двехиљадите), укаже како на њихове основне карактеристике, тако и на динамику њихових промена у обиму и интензитету у датом друштвено–политичком контексту. Иако политичке анализе указују на то да је процес националног "освешћивања" започео много пре деведесетих, очљиво је да је претежно југословенска и европска одређеност народа бивше СФР Југославије, која се испољавала све до очи избјања грађанског рата (Михаиловић и др., 1990; Баћевић и др., 1991), у само неколико година изгубила на важности и уступила место идентификацијама са ужим територијалним целинама и колективитетима. Овакав нагли "прелазак" са ширих (југословенског и европског) на уже (национални, регионални и локални) оквире идентификације за многе истраживаче био је недвосмислен показатељ превасходно ситуационих исходишта јачања ужих облика идентитета (међуетнички сукоби, пре свега). Међутим, ми смо овим радом желели да укажемо и на значај политичке социјализације која је у много чему била недоследна и противуречна током читавог периода постојања СФРЈ. Посебно су нас занимала колективна социјализацијска искустава која су обележила генерације младих које су стасавале у временима политичких нестабилности и промена.

Имајући то у виду, основна претпоставка овог рада јесте да су данашње колективне идентификације грађана из различитих делова бивше Југославије у великој мери обликоване и њиховим колективним социјализацијским искуствима, односно особеним токовима политичке социјализације. При том, ни период који обухватамо анализом никако није био хомоген у политичком, па самим тим ни и социјализацијском смислу. Због свега наведеног, за потребе овог рада, из истраживања колективних идентификација која смо имали на располагању издвојили само одређену генерацијску кохорту испитаника рођених у различитим историјским периодима, чија се социјализација одигривала у другачијим друштвеним и политичким условима. То је уједно генерација која се у време најбурнијих друштвених и политичких превирања налазила на самом прагу одраслости. Намера нам је била да утврдимо да ли су и на који начин социјализацијски ефекти друштвених промена и драматичних колективних искустава (политичке промене, економска криза, распад државе, грађански рат, итд.) утицале на промене њихових геополитичких афилијација.

У настојању да утврдимо како су колективна социјализацијска искуства која су се одвијала у "критичном периоду" политичке социјализације (између 16 и 22 године) – добу касне адолесценције и ране младости¹ – у овом раду

¹ У савременој теорији политичке социјализације доба касне адолесценције и ране младости сматра се једним од најважнијих периода политичке социјализације, када се – у

поредимо два периода у којима је спроведено истраживање геополитичких идентификација на југословенском узорку: 1990 и 2006. године. Из сваког од ових узорака, за потребе спровођења секундарне анализе података, издвојена је кохорта оних испитаника који су имали између 32 и 38. година старости у време истраживања. То су генерације које су биле у старосном периоду 16–22. године у различитим периодима југословенске историје, али којима је заједничко време друштвених нестабилности и политичке и економске кризе (генерације које улазе у “критичан” период индивидуалног политичког развоја 1974. и 1990. године). Избор није у тој мери био диктиран *преломним* променама у датом историјско–политичком раздобљу – пошто смо били ограничени расположивим подацима за секундарну анализу. Али, испоставило се да се управо ти периоди поклапају с неким значајним политичким догађајима: доношење (кон)федералног Устава, 1974.; Титова болест и смрт, заоштравање економске кризе и етничких нетрпељивости; заокруживање државности бивших република; коначан распад Југославије и избијање међуетничких сукоба унутар и између република/држава.

Сасвим укратко описано, генерација тридесетогодишњака из 1990. године ушла је у “критично доба” своје политичке социјализације управо у периоду када је у бившој Југославији донет федерални Устав из 1974. чија је суштина представљала постепену промену федералног устројства државе у смислу њене децентрализације и конфедерализације. Федерација је изграђена као “федерација радних људи, народа и народности који у републикама остварују своја суверена права” (Секељ, 1994: 239) што значи да је устав афирмисао нацију, а не слободног грађанина, као конститутивни принцип југословенске државне заједнице. То је довело до померања легитимационе основе поретка с “интегралног југословенства” на републички, или боље рећи национални суверенитет. Ова генерацијска кохорта била је тако прва чија се политичка социјализација не само на латентном (као до тада) већ и на манифестном нивоу одвијала у знаку двоструког или подељеног идентитета – националног и југословенског. Иста генерацијска кохорта проживела је своја “критична” социјализацијска искуства у време Титове смрти и посттитовског доба које је карактерисала борба за Титово наслеђе између републичких елита. Тада у јавном дискурсу, као и кроз институционалне промене, започиње отворено промовисање националне самобитности и националног идентитета. Овај период, који ће потрајати све до краја осамдесетих година, обележен је провалом свих кризних друштвених жаришта – како економских и политичких, тако и националних – која су подстицана, па прикривана, током протеклих деценија (Васовић, 2001:105). Сецесионистичке тежње владајућих републичких односно националних олигархија полако избијају у први план. Национализам, који задобија снагу масовног покрета, профилисаће се на јавној

садејству матурацијских процеса и спољашњих социјализацијских утицаја коначно кристализују политичке идеологије и становишта појединца.

сцени позивањем на цивилизацијске, културне и религијске разлике међу нацијама као разлога немогућности даљег заједничког живота и потребе стварања суверених националних држава на територији бивше Југославије. Генерацијска кохорта издвојена из истраживања спроведеног 2006. године представља праву “транзициону” генерацију, погођену не само променом политичко–економског система и сломом система вредности, ваћ и међуетничким ратом, борбом новонасталих странака за власт, унутрашњим политичким превирањима, економском нестабилношћу и сл. Наравно, колективна политичка искуства свих ових генерацијских кохорти преплићу се и преклапају, тако да се промене у ширини колективних, гео–политичких, идентификација само делимично могу њима објаснити.

Теоријски оквир

Низ истраживања колективних идентификација која су спроведена од стране југословенских истраживача полазе од класичне поделе облика националне везаности коју су емпиријски установили Рот и Хавелка (Рот и Хавелка, 1973). Ови истраживачи, да подсетимо, говоре о пет врста националне везаности, или боље рећи пет врста односа према нацији. То су: "искључива национална везаност", "истакнута национална везаност", "подељена или вишеструка национална везаност", "општељудска везаност" и "непостојање националне везаности". Рот и Хавелка су, такође, направили разлику између три врсте односа према југословенској заједници. Тако они говоре о "истакнутој југословенској везаности" (истицање лојалности према Југославији као основне и најважније везаности, важније од везаности за сопствену нацију), "подељеној југословенској везаности" (истицање подједнаке важности везаности и за своју националну групу и за Југославију као целину) и "ограниченој југословенској везаности" (истицање везаности за сопствену националну групу као важнију од везаности за Југославију). Према неким ауторима, сви ови типови везаности могу бити репрезентовани димензијом затвореност–отвореност према свету (Пантић, 1990, Кузмановић, 1990, Кузмановић, 1995, Васовић, 2001). Испитујући ширину групних идентификација грађана Југославије 90–их година, Пантић (1990) разликује пет модалитета на овој димензији: екстремну затвореност, блажи облик затворености, националну алијенацију, блажи облик отворености и екстремни облик отворености. Кузмановић (1990, 1995) пак анализирајући екстремне облике отворености излаже нешто другачије схватање ове димензије – она не укључује ксенофилију и негативну националну идентификацију. Каснија истраживања (Шибер, 1988; Пантић, 1990; Кузмановић, 1990; Кузмановић, 1995) спроведена с циљем провере теоријског модела о постојању различитих облика националне везаности нису једнозначно потврдила наведене поставке. Неки од добијених резултата упућују на закључак да се не ради о различитим облицима националне везаности, већ да је национална везаност континуирана варијабла на којој један

крај континуума означава "национална искључивост", а други "национална негација" (Шибер, 1988).

У постојећој литератури и даље се води расправа о томе какав је однос између "националног" и "наднационалног" идентитета тј. да ли су групно-територијалне афилијације међусобно независне категорије или између њих постоји нека корелација. У том смислу, два приступа су доминантна (Францешко, Коџопељић, Штула, Михаић, 2005). Према првом, "национални" и "наднационални" идентитети чине два пола једне исте димензије на чијем се једном крају налази идентификација са локалном заједницом, а на другом идентификација са човечанством у целини. То значи да појединац може истовремено имати искључиво један, искључиво други, или оба идентитета истовремено и умерено развијена. Према другом пак, однос "националног" и "наднационалног" се концептуализира кроз дводимензионални модел. Овај модел претпоставља постојање две димензије које су међусобно независне, па појединац може имати једнако или у различитој мери изражен и "национални" и "наднационални" идентитет. Такође, према овој концепцији, постоји могућност да особа нема развијен ниједан од ових идентитета. Међутим, с обзиром на то да је појединац способан да "жонглира" са више социјалних улога истовремено (Graumann 1983; Brown 2000), не одричући се при том ниједне од њих, овај други модел чини се прихватљивијим за објашњење њиховог међусобног односа.

Иако се бројни аутори слажу да ове гео-политичке афилијације, условно назване гео-политичким идентитетима, постоје паралелно у свести појединца, они њихов однос виде на другачије начине. Тако, Ћинирела (Cinnirella, 1997) добијене налазе објашњава појмовима изведеним из теорије социјалног идентитета, тачније из Тарнерове теорије самокатегоризације (Tajfel, 1981; Turner and Giles, 1981). Ова теорија имплицира да национални и европски идентитет могу постојати истовремено, под условом да су конструисани на међусобно искључивим нивоима апстракције (национални насупрот интернационалном нивоу категоризације). То значи да ће идентификација с одређеном групом бити важна у зависности од друге групе са којом се врши поређење. Медрано и Гатје (Medrano i Gutiérrez, 2001) говоре пак о појму уклопљених идентитета ("nested identities") чији се однос може представити концентричним круговима у чијем се језгру налазе идентитети нижег реда, нпр. локални идентитет, а у крајњи његов круг смешта се европски идентитет као идентитет вишега реда. Овај хијерархијски модел углавном потврђују резултати анкета јавнога мњења (Risse, 2003). Још један начин размишљања о групно-територијалним идентитетима јесте онај који личи на "мраморни колач" и који ове идентитете "види" као делове једног колача који су снажно измешани и стога нераздвојиви (Каменов, Јелић, Хуић, Францешко, Михаић, 2006). Наиме, њихова непрекидна интеракција резултира њиховим међусобном мешањем услед чега они постају међусобно зависни један од другог. У прилог тврдњи да национални и европски идентитет постоје паралелно у

свести појединца Рис наводи емпиријске налазе, пре свега резултате Еуро-барометра, као и експерименталне из социјалне психологије, који потврђују да појединци који се снажно идентификују са националном државом такође изражавају снажан осећај припадности Европи (Risse, 2003).

Сви наведени модели претпостављају да се људи поистовјеђују с многим социјалним категоријама и да ови вишеструки идентитети постоје истовремено у склопу општијег појма о себи. Интензитет идентификације с једном или другом групом може бити различит, али нема сумње да су сва досадашња истраживања показала да појединци показују склоност прихватању различитих социјалних идентитета. Међутим, гео–политички идентитети никако нису статични и непроменљиви. Напротив. Према теорији социјалног идентитета, сви социјални идентитети схватају се као динамички и променљиви што значи да се они стално конструишу и мењају у смислу да долази до промена постојећих, нестанка старих и настанка нових категорија, услед различитих политичких, економских, историјских и других процеса.

Оквири идентификације у периоду 1990–2006.

У истраживању Конзорцијума института друштвених наука из 1990. године у југословенском узорку у целини², најважнија је, у просеку, била *југословенска припадност* (АС=3.83); иза тога следила је *припадност Европи* (АС=3.43), а затим *припадност (тадашњим) републикама–државама* (АС=3.37). Регионална припадност се оцењивала као најмање важна (АС=3.00). Шеснаест година касније (2006.) у истраживању спроведеном од стране Швајцарске националне научне фондације у оквиру програма "Научне сарадње између Источне Европе и Швајцарске" (SCOPES) под називом TRACES (Transition to Adulthood and Collective Experiences Survey)³, резултати су показали да испитаници који припадају аналогној генерацијској кохорти примарну важност почињу да придају припадности сопственим *националним државама*, насталим из бивших југословенских република

² Истраживање је спроведено на репрезентативном узорку одраслог становништва СФРЈ (N=4232). За потребе ове анализе издвојени су само испитаници који су у време спровођења истраживања имали између 32–38 година, да би могло одговорити на постављене задатке истраживања и извршити поређење са истом генерацијском групом која је била предмет анализе из 2006. године (анализе података из TRACES истраживања). Укупна величина овако издвојеног подзорка износила је N=996; структура испитаника по гео–политичким заједницама била је следећа: Словенија N=90, Хрватска N=143, Босна и Херцеговина N=170, Србија N=292, Црна Гора N=108, Косово N=80, Македонија N=83.

³ Део TRACES истраживања спроведен је на узорку становништва СФРЈ који су у време спровођења истраживања имали између 32–38 година, и износио је N=2254; структура испитаника по гео–политичким заједницама била је следећа: Словенија N=192, Хрватска N=434, Босна и Херцеговина N=380, Србија N=734, Црна Гора N=61, Косово N=255, Македонија N=198.

(АС=3.80), и свету у целини (АС=3.81). Припадност, данас бившој, Југославији, уочи њеног коначног распада (1991) оцењивала се као далеко најмање важна (АС=2.34) у односу на све остале врсте гео–политичких идентитета.

Међутим, рекло би се да се значајност припадности *држави* као колективном геополитичком ентитету, није битније променила. Наиме, данашње државе само су, мање–више, преобраћене ондашње републике. О променама у значају који се генерално придаје припадности држави као заједници – у односу на локалне или регионалне заједнице, с једне и наднационалне заједнице, са друге стране – добијамо тачнију слику ако поредимо у којој мери се придаје важност припадности Југославији (бившој државној заједници) 1990. године и припадности својој (новоформираној) националној држави 2006. године (Табела 1). У овом случају, видећемо да је промена, одређена на основу просечних оцена (аритметичких средина), минимална (3.83 наспрам 3.80). Наравно, психолошки оквир значења припадности овим државним заједницама није исти и поређење је само условно.

Табела 1. Интензитет припадности различитим геополитичким ентитетима у југословенском узорку као целини (АС, СД, значајност разлика)

	Година		
	1990	2006	
Регионална припадност	3.00 (1.43)	3.77 (1.16)	t (3186) = -15.85, p<.001, η=.270
Припадност држави/републици	3.37 (1.37)	3.80 (1.22)	t (3189) = -8.879, p<.001, η=.155
Припадност (бившој) Југославији	3.83 (1.30)	2.34 (1.33)	t (3177) = 29.05, p<.001, η=.458
Припадност Европи	3.43 (1.36)	3.73 (1.18)	t (3181) = -6.12, p<.001, η=.109
Припадност свету	3.23 (1.43)	3.81 (1.22)	t (3177) = -11.58, p<.001, η=.201

И у свим другим случајевима, разлике у степену важности појединих анализираних типова припадности, између два периода, статистички су значајне, а већина промена одвија се у истом правцу – ка просечном повећању важности сваког појединачног типа колективне припадности. Изузетак представља припадност (данас бившој) Југославији која, као оквир колективне идентификације, драстично губи на значају; у овом случају, промена је и најинтензивнија. Посебно важан налаз овог поређења јесте и чињеница да испитаници чије су идентификације посматране 2006. године, свим типовима припадности, изузимајући припадности бившој Југославији, у просеку придају приближно једнак значај. Као што смо илустровали претходно наведеним подацима, то није био случај с кохортом из 1990. године; њихови одговори били су знатно диференциранији и било је могуће уочити јасан хијерархијски поредак међу појединим врстама афилијација. Припадност Југославији, упркос дезинтеграционим процесима на политичком плану у претход-

ном периоду, још увек је имала примат у односу на све остале оквире колективних идентификација. Један од разлога може бити тај што се на идеолошком плану крајем осамдесетих, кроз процес официјалне индоктринације, и даље пропагирало југословенство. Међутим, не треба губити из вида чињеницу да је ова генерацијска кохорта била социјализована у време када је низ објективних околности (економски просперитет земље, раст животног стандарда људи као и све већи углед Југославије у свету) поспешивао идентификацију грађана са Југославијом. Друго могуће објашњење јесте да је ова врста колективних (гео–политичких) афилијација била тој генерацији (и у то време) знатно важнија као оквир и референца формирања политичких представа и ставова него што је то данас. У годинама хладног рата у току којих су ове младе генерације социјализоване оваква диференцијација одражавала је социјалнопсихолошку функционалност геополитичких афилијација за индивидуално и колективно “мапирање” геополитичког простора када је било важно јасно истаћи коме и где ко припада. Треће објашњење узима у обзир тренутну политичку ситуацију. Наиме, у контексту распадања државе и опште аномије почетком девесетих година, овако диференциране идентификације несумњиво су представљале покушај реконструкције гео–политичких идентитета. Тако је истицање југословенске припадности као најважније, имало неку врсту “одбрамебене” функције. Наиме, у истраживању спроведеном 1989. године на узорку југословенске омладине, велики број младих југословенски идентитет је сагледавао искључиво као “протест против националних деоба” (Михаиловић и др., 1990). За разлику од резултата истраживања спроведеног 1990., резултати из 2006. године показују да испитаници сада придају приближно једнак значај свим типовима припадности изузев Југославији. Могуће објашњење оваквих резултата може бити то да је данас, у свим националним државама насталим на развалинама бивше Југославије, успостављен друштвени консензус бар на једном политичком питању: да је (за унутрашњу употребу) социјално пожељан одговор “припадност својој новој држави”, а за спољашњу “припадност Европи и свету”. У периоду опште пацификације ових друштава, пре свега под притиском “међународне заједнице”, ове врсте афилијација постале су “социјалне улазнице” управо за дотичну кохорту и, као такве, постале су опште прихваћени одговори.

Индикативне разлике, међутим, уочавају се и кроз директно поређење постотака испитаника који у оба ова периода наглашавају значај појединих врста припадности – припадност националној држави/републици, бившој наднационалној државној заједници – Југославији и Европи – која је виђена као будући оквир наднационалног заједништва .

У табели испод (Табела 2) изнети су подаци који се односе на важност сваког типа припадности када се пореде ова два истраживања (обим раширености колективних идентификација). Категорија “није важна” односи се на испитанике који су одговарали да им одређен тип припадности није уопште важан или је мало важан; категорија “неодлучан” односи се на испитанике

који су на скали од 1–5 бирали опцију “донекле важан”; док се категорија “важан” односи на испитанике који одговарајући тип припадности сматрају важним или веома важним.

Табела 2. Промене у обиму раширености појединих врста колективних идентификација

	1990. година			2006. година		
	Није важна	Неодлучан	Важна	Није важна	Неодлучан	Важна
Регионална припадност	39%	20%	41%	12%	22%	66%
Припадност држави/републици	28%	19%	53%	14%	18%	68%
Припадност (бившој) Југославији	17%	17%	66%	59%	19%	22%
Припадност Европи	26%	20%	54%	15%	24%	62%
Припадност свету	32%	23%	45%	15%	20%	65%

Из приложених података можемо закључити да се, у поређењу са 1990. годином, у 2006. години све врсте припадности, изузев Југославији, сада у већем проценту означавају као важне, а да је проценат оних којима оне нису важне драстично опао (осим југословенске припадности). Када се посматрају појединачне врсте припадности, као што је и раније речено, највећа промена – опадање важности – примећује се у случају бивше југословенске државе као оквира идентификације (разлика око 40 процентних поена). По истом критеријуму посматрано, највећи пораст важности забележен је у случају регионалне припадности (разлика од 25 процентних поена), света у целини (разлика од 20 процентних поена) и нових националних држава (разлика од 15 процентних поена).

Гео–политичке специфичности

Образац који се уочава у узорку посматраном у целини, понавља се и када је реч о анализи података у подзорцима у оквиру појединих гео–политичких заједница са простора бивше Југославије. У првом посматраном периоду, 1990. године, *југословенска припадност је, у просеку, сматрана најважнијом у свим случајевима – изузев у случају испитаника из Словеније и са Косова и Метохије, за које је најважнија била припадност тадашњој републици* (Табела 3). У вредновању важности југословенске припадности предњачили су у тада млади из Босне и Херцеговине (АС=4.39) и Црне Горе (АС=4.35). За младе из Словеније, са друге стране, припадност Југославији била је знатно мање и, укупно посматрано, најмање важна (АС=2.88) у односу на све друге. Најмање важном је, у просеку, сматрана регионална припадност, изузев за испитанике из Словеније (којима је, као што смо поменули,

најмање важна била југословенска припадност) и испитанике из Црне Горе и Македоније (који су најмање вредновали припадност свету).

Табела 3. Интензитет припадности различитим геополитичким целинама у појединим геополитичким заједницама (АС, СД)

	Год.	Гео–политичке заједнице						
		Слов.	Хрват.	БИХ	Србија	Црна Гора	КиМ	Макед.
Регионална припадност	1990	3.33 (1.19)	2.86 (1.38)	3.01 (1.459)	2.76 (1.514)	3.27 (1.378)	3.27 (1.554)	3.13 (1.237)
	2006	3.72 (1.16)	3.89 (1.07)	3.96 (1.137)	3.35 (1.201)	3.92 (.875)	4.34 (1.014)	3.99 (1.069)
Припадност републ./држав и	1990	3.82 (1.04)	3.08 (1.42)	3.10 (1.413)	3.26 (1.431)	3.45 (1.283)	4.09 (1.252)	3.51 (1.141)
	2006	3.93 (1.19)	4.08 (1.03)	3.67 (1.279)	3.35 (1.204)	3.27 (1.148)	4.48 (1.141)	4.28 (.936)
Припадност бившој Југославији	1990	2.88 (1.02)	3.35 (1.42)	4.39 (1.033)	3.99 (1.263)	4.35 (1.020)	3.28 (1.522)	3.80 (1.166)
	2006	2.45 (1.22)	1.56 (.95)	2.56 (1.338)	2.51 (1.263)	3.58 (1.410)	1.74 (1.193)	3.20 (1.351)
Припадност Европи	1990	3.23 (1.15)	3.29 (1.39)	3.70 (1.305)	3.40 (1.406)	3.44 (1.317)	3.73 (1.436)	3.10 (1.411)
	2006	3.55 (1.10)	3.05 (1.09)	4.04 (1.092)	3.75 (1.132)	4.20 (.983)	4.21 (1.190)	3.92 (1.204)
Припадност свету	1990	2.97 (1.19)	3.14 (1.43)	3.49 (1.394)	3.35 (1.476)	3.00 (1.394)	3.50 (1.464)	2.72 (1.425)
	2006	3.52 (1.23)	3.13 (1.17)	4.09 (1.122)	3.93 (1.170)	4.17 (1.126)	4.11 (1.205)	4.07 (1.168)

Напомена: Затамњени подаци означавају да разлике нису статистички значајне; све остале разлике значајне су на нивоу .01.

С друге стране, када се одмеравају разлике између анализираних геополитичких заједница у структури колективних идентификација важност појединачних типова припадности упадљиво варира. Тако је важност регионалне припадности, у просеку, била најизраженија код Словенаца (АС=3.33); припадност (тадашњој) републици код испитаника са Косова и Метохије (АС=4.09); југословенска припадност код испитаника из Босне и Херцеговине (АС=4.39); док је припадност Европи (АС=4.21) и свету (АС=3.50) била, у просеку, најважнија за испитаника са Косова и Метохије.

У другом посматраном периоду (2006.), када се посматра сваки подузорок посебно, за испитанике из Хрватске (АС=4.08), Словеније (АС=3.93), Македоније (АС=4.28) и Косова и Метохије (АС=4.48) на врх листе важности избија припадност националној држави. Ова промена означава прелаз од идентификације са југословенском државом ка идентификацији са националном државом. Давање примата националној држави није изненађујуће у случају Словеније и Космета, али је значајна новина када је реч о Хрватској и Македонији. Смисао ове промене је (психолошки) прелазак са наднационалног и грађанског на етничко–територијални модел државности код грађана новоформираних националних држава на тлу бивше Југославије. Иако Космет 2006. године није имао фактичку државност, ова промена говори о постојању политичке воље за остварењем сопствене државности.⁴ У исто то време, испитаницима из Босне и Херцеговине (АС=4.09) и Србије (АС=3.93), у просеку посматрано, најважнија постаје припадност свету, а испитаницима из Црне Горе (АС=4.20) припадност Европи.

За већину испитаника из свих гео–политичких заједница на дну листе важности анализираних типова припадности налази се припадност бившој Југославији. У томе предњаче Хрвати (АС=1.56) и испитаници са Косова и Метохије (АС=1.74). Постоји један важан изузетак, а то су испитаници из Црне Горе, код којих припадност бившој Југославији и даље остаје значајна; не само да није најмање важна (АС=3.58), већ је важнија од републичке/државне припадности (АС=3.27). Када се тумачи овај налаз, ваља имати у виду да је управо 2006. године у Црној Гори спроведен референдум о отцепљењу који је, без обзира на исход, показао да је постојала велика подвојеност грађана у погледу односа према опстанку државне заједнице (СЦГ).⁵

Од свих анализираних промена (за сваки тип припадности унутар сваке гео–политичке заједнице) само у четири случаја разлике нису статистички значајне (интензитет важности припадности републици/држави у Словенији, Србији и Црној Гори; важност припадности свету у Хрватској). У огромној већини, смер промена се одвија у правцу повећања важности припадности сваког од анализираних типова. Изузетак од општег тренда јесте пад важно-

⁴ Отворено је питање шта су испитаници са Косова и Метохије подразумевали под државом када су процењивали важност припадности, односно да ли су под државом посматрали државу Србију или Косово. С обзиром на интензитет важности припадности држави у контексту непризнавања суверенитета државе Србије на простору Косова и Метохије, вероватније је да је за испитанике са Косова и Метохије реч држава значила Косово.

⁵ Иако се у јавном дискурсу синтагма „бивша Југославија“ уобичајено односи на СФР Југославију, могуће је да су испитаници из Црне Горе под тим подразумевали СР Југославију – конфедерацију Србије и Црне Горе – која се престала са постојањем управо 2006. године, изгласавањем независности Црне Горе од стране њених грађана на референдуму. У сваком случају, индикативно је да један број грађана Црне Горе доследно показује тежњу ка идентификацији са неким обликом наднационалне (наддржавне) заједнице – са СФРЈ, СРЈ, СЦГ, а данас са ЕУ.

сти припадности Југославији у случају свих испитаника, пад важности припадности држави у случају испитаника из Црне Горе (разлика није статистички значајна), односно важности припадности Европи и свету које код испитаника из Хрватске губе на значају (разлика у вези са припадношћу свету није статистички значајна).

Обим раширености конкретних облика припадности значајно варира између анализираних гео–политичких заједница у оба посматрана периода (табела 4).

Табела 4. Обим раширености појединих врста колективних идентификација у појединим гео–политичким заједницама с обзиром на годину истраживања

	Година	Гео–политичке заједнице						
		Словенија	Хрватска	БИХ	Србија	Црна Гора	КиМ	Македонија
Регионална припадност	1990	46%	39%	40%	35%	51%	48%	40%
	2006	61%	73%	68%	46%	66%	82%	72%
Припадност републици/Држави	1990	68%	46%	44%	51%	56%	77%	55%
	2006	70%	80%	58%	46%	38%	89%	81%
Припадност (бившој) Југославији	1990	27%	52%	82%	72%	84%	49%	66%
	2006	20%	6%	25%	23%	60%	11%	43%
Припадност Европи	1990	43%	53%	62%	53%	56%	61%	40%
	2006	52%	32%	73%	67%	72%	82%	72%
Припадност свету	1990	32%	47%	52%	49%	37%	54%	35%
	2006	52%	39%	75%	71%	74%	79%	76%

На пример, када је реч о регионалној припадности, највећа промена је код испитаника са Космета: готово двоструко више испитаника у 2006. истиче њен значај у односу на период од пре петнаест година (82% наспрам некадашњих 48%). У случају идентификације с републиком/државом, највећа промена је међу испитаницима из Хрватске: сада је двоструко више оних који наглашавају њену важност у односу на 1990. И у свим другим геополитичким заједницама (са изузетком Црне Горе) повећава се значај националне државе (бивше републике) – најмање у Словенији и на Космету где је и раније имала изузетно велику важност (већу него код других заједница). Најдрастичнија

промена када је реч о идентификацији са Југославијом запажа се на примеру Хрватске (опада са 52% на 6%). Осећање припадности Европи бележи умерени пораст код свих (нешто већи у Македонији) осим код испитаника из Хрватске. Исти случај је и са осећањем космополитске припадности која, генерално, расте осим код испитаника из Хрватске. Чини се да оквир гео–политичке идентификације у случају Хрватске постаје временом све ужи. Овде је неопходно истаћи још једно упадљиво одступање, а то је да су промене у ширини колективних идентификација између два анализирана периода најмање када је реч о Словенији. Посебно упадљив контраст је између идентификације с (бившом) Југославијом и националном државом (бившом републиком). Обим идентификације са републиком/државом је током читавог посматраног периода изузетно велик (почетком деведесетих 68% а почетком двехиљадите 70%); док је обим идентификације са Југославијом изразито мали (почетком деведесетих 27% а почетком двехиљадите 20%). Овај налаз одсликава потпуно особен процес политичке социјализације колективних идентитета у овој средини. Наднационални (југословенски) идентитет никада није био у тој мери ни промовисан ни прихваћен као у другим деловима бивше Југославије о чему говоре и налази неких развојних истраживања (Пантић, 1970).

Структура геополитичких идентификација: пароксијална насупрот космополитској припадности

У истраживању из 2006. (TRACES) поједини типови припадности посматрани су као међусобно независне варијабле – испитаник је одговарао на свако питање, процењујући важност сваког од пет облика припадности. То омогућава да се анализира повезаност између одређених типова припадности, односно да се анализира *структура* која из тих односа проистиче. Нас овде, пре свега, занима структура анализираних врста припадности која је карактеристична за кохорту из 2006. године – ону чија се политичка социјализација одиграла у најдраматичнијем периоду новије историје на просторима бивше Југославије. У том контексту, уколико се анализирају само TRACES подаци, односно међусобна повезаност одговора на независним индикаторима, уочава се њихова значајна повезаност. Тако су, с једне стране, високо позитивно повезана осећања регионалне припадности и припадности држави ($r=.651$, $p<.001$), односно осећања припадности Европи и припадности свету као целини ($r=.756$, $p<.001$). С друге стране, идентификација с бившом Југославијом показује недоследну повезаност са другим типовима колективних идентификација: повезаност с осећањем регионалне припадности није статистички значајна; повезаност са осећањем припадности Европи је значајна и позитивна; а повезаност са осећањем припадности држави је значајна, али негативна. Матрица интеркорелација (Табела 5) упућује на оправданост претпоставке о постојању одговарајуће структуре која лежи у основи одговора на пет независних питања – индикатора.

Табела 5. Матрица интеркорелација индикатора припадности

	Регионална припадност	Припадност држави	Припадност (бившој) Југославији	Припадност Европи
Припадност држави	.651*	–	–	–
Припадност (бившој) Југославији	.004	–.043*	–	–
Припадност Европи	.274*	.212*	.142*	–
Припадност свету	.209*	.168*	.097*	.756*

У те сврхе на пет индикатора припадности спроведен је факторско–аналитички поступак који за исход има два фактора. На првом фактору, који објашњава 43% варијансе, сви анализирани индикатори имају позитивна засићења. Имајући у виду варијабле које га засићују, овај фактор бисмо могли назвати *мултипла припадност* или *вишеструка припадност*, мада је осећање припадности бившој Југославији, будући да има јако ниско засићење (по критеријуму границе од 0.3 не би ни био приказан), проблематичан елемент овог фактора. Међутим, структура другог фактора је посебно занимљива. Реч је о биполарном фактору чији негативан пол творе регионална припадност и припадност држави (дакле најужи оквири идентификације од свих анализираних), док се на позитивном полу групишу припадност бившој Југославији, припадност Европи и свету у целини. Овакво груписање наговештава структуру која је теоријски препознатљива и већ потврђена у досадашњим истраживањима. Полазећи од тога, овај фактор (који представља континуум од најужег ка најширем облику припадности) могли бисмо назвати *парохијална насупрот космополитској припадности* (Табела 6).

Ове врсте диспозиција чест су предмет анализе у домаћој литератури (Рот и Хавелка, 1973; Пантић, 1991; Васовић, 1997; Васовић, 2000; Васовић 2001). У досадашњим истраживањима ширине групних идентификација, односно осећања групно–територијалне припадности, полазило се од претпоставке да осећање везаности за поједине гео–политичке заједнице може да се сведе на димензију која се простира од локалног до мондијалног – од осећања везаности за веома уске, локалне заједнице, (као што су место рођења и/или становања) па све до осећања космополитске припадности ("грађани света" и припадници "човечанства"). Идентификација које обухватају регионалну, државну и континенталну припадност (као што је нпр. припадност

Балкану и Европи) у међу се између локалног и мондијалног као прелазни облици. Наша анализа потврђује ове претпоставке.

Табела 6. Факторска структура

Врста припадности	Компоненте	
	I	II
Регионална припадност	.697	-.557
Припадност држави	.649	-.626
Припадност (бившој) Југославији	.124	.421
Припадност Европи	.803	.450
Припадност свету	.761	.491
Објашњење варијансе	43%	26.5%

Напомена: експлоративна анализа главних компоненти; на табели су приказана факторска засићења; (екстраховање фактора са eigenvalues изнад 1), без ротације.

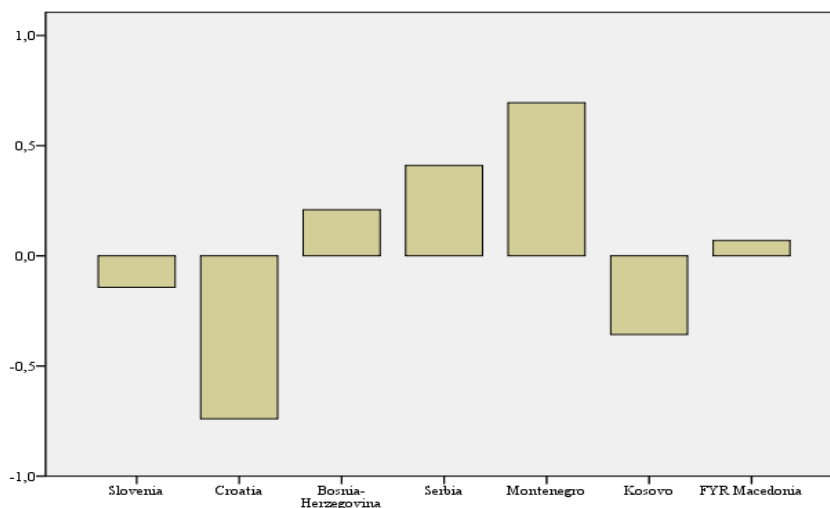
Овакве претпоставке имају своје утемељење у неким значајним теоријским моделима како индивидуалног развоја тако и развоја политичких култура. На индивидуалном нивоу, развојна истраживања указују то да се у животу појединца прво формирају осећања везаности за уже заједнице, а тек касније, током развоја, и осећања шире припадности (Piaget and Weil, 1970). На нивоу политичке културе, разврставање групно-територијалних афилијација на димензији локално-мондијално, аналогно је подели на "парохијално" и "цивилно" коју налазимо у радовима Алмонда и Вребе (Almond and Verba, 1963) који се односе на анализу политичких култура. Међутим, постоје разлике у значењу ових подела: док се подела на "парохијално" и "цивилно" односи на промене у ширини "политичких видика" парохијалног човека, дотле се наша подела на "локално" и "мондијално" односи на промене у ширини групних идентификација. Иако по значењу ове две поделе нису истоветне, оне имају сличан методолошки циљ и, у основи, исту аналитичку поставку. Тако, основна поставка Алмонда и Вребе јесте да парохијалан човек, под утицајем индустријализације и све веће социјалне мобилности, превладава не само физичку, већ и интелектуалну изолованост напуштајући систем традиционалних вредности и постепено се укључујући у установе модерног друштва и шире мреже (политичке) комуникације (Васовић, 1997). Слично томе, подела на локално и мондијално претпоставља да су ове диференциране идентификације повезане низом социјалних и политичких ставова, значајних са становишта међуетничких односа, избора друштвених циљева и односа према друштвеним променама. У том смислу, идентификација са ужим територијалним целинама (пре свега с локалном и регионалном) повезана је са већом затвореношћу у односу на друге групе и следствено томе са склоношћу ка предрасудама и нетолеранцији у међугрупним односима, а самим тиме и ксенофобији и већој социјалној дистанци. Она је, такође, повезана с комуникационом изо-

лованошћу и отпорима промени и модернизацији. Налази различитих емпиријских истраживања потврдила су горе наведене претпоставке да су ширине групних идентификација повезане с вредносним оријентацијама као што су модернизам, традиционализам и конзервативизам, као и нетолерантним ставовима у односу на низ друштвених проблема (Пантић, 1991, Васовић, 1997, Васовић, 2000, Васовић 2001).

Гео–политичке специфичности

Значајно варирање ове врсте припадности међу грађанима савремених друштава није само последица индивидуалних разлика њихових припадника, већ оне, у великој мери, зависе од дате (политичке) културе. Тако, док у неким друштвима преовлађује осећање укоренености у веома уске, локалне, заједнице као што је место рођења или становања, друге карактерише снажна идентификација с регионом у коме живе или пак нацијом којој припадају, док код трећих влада уверење о космополитској припадности. Наше истраживање генерацијске кохорте из 2006. године (TRACES) показало је да испитанике из различитих гео–политичких заједница на територији бивше Југославије карактерише различита ширина оквира колективних идентификација.

Табела 7. Просечни факторски скорови на димензији парохијална–Моднијална припадност за различите гео–политичке заједнице

На основу израчунатих факторских скорова (Табела 7, вид. горе) показује се да се испитаници из анализираних заједница, у просеку, позиционирају на

различитим половима димензије локално–мондијално. Испитанике из Хрватске карактерише најужи облик припадности, тј. за њих се може рећи да показују највећу затвореност, будући да се, посматрано у просеку, позиционирају на парохијалном полу издвојене димензије. Слично су позиционирани испитаници са Косова и Метохије и из Словеније, мада први у мањем, а други у знатно мањем обиму.

Супротан закључак може се извести када је реч о испитаницима из Македоније, Босне и Херцеговине, Србије, а нарочито оне из Црне Горе – сви они се, просеку, позиционирају на позитивном полу димензије (космополитском). Без додатних анализа, тешко је извести поуздане закључке о могућим објашњењима овако различитог позиционирања наших испитаника на димензији локално–мондијално, упркос томе што је реч о генерацијској кохорти која је, како смо претпоставили, прошла кроз слична социјализацијска искуства. Чињеница је да су се „парохијално“ позиционирали припадници оних геополитичких заједница чија је политичка елита доследно претежила захтеве за остварењем сопствене националне државности (још у време социјалистичке Југославије, од 70–тих година прошлог века). Мада је „заокруживање државности“ лајт–мотив свих политичких заједница које су настале на развалинама бивше Југославије, могуће је да се овде ради о кумулативним ефектима особеног процеса политичке социјализације и датог историјског периода. То значи да су се иста колективна историјска искуства на различите начине преламала у свести генерација из различитих геополитичких (тачније, етничких) заједница. Другим речима, да је процес политичке социјализације (индоктринације) у домену колективних политичких идентитета био диференциран, а не униформан, тј. да се не може говорити о заједничким, и истим, социјализацијским искуствима. На основу овога можемо да поставимо нову хипотезу, која захтева даља проверавања: као што је простор бивше Југославије био фактички (још од 1974. године) друштвено, политички и економски фрагментиран, тако су и социјализацијска искуства младих генерација, очигледно, била различита и фрагментирана. Ово указује на то да је друштвена свест југословенске омладине, знатно пре распада Југославије и избијања међуетничких сукоба, престала да буде јединствена, на шта су посредно указивала и нека друга истраживања (Васовић, 1990). Да би се проверила ова хипотеза, неопходно је да се сличан поступак секундарне анализе примени на податке других истраживања, оних која су се бавила оквирима колективних идентификација исте генерацијске кохорте у различитим периодима.

Уместо закључка

Иако је процес националног "освешћивања" започео много пре деведесетих, претежно југословенска и европска опредељеност грађана бивше Југославије, као што смо већ напоменули, у само неколико година изгубила је на важности и уступила место идентификацијама с ужим територијалним цели-

нама. Секундарна анализа података показала је да је у истраживању из 1990. године у југословенском узорку у целини, најважнија, у просеку, била *југословенска припадност*, затим *припадност Европи* док се *припадност тадашњим републикама* (садашњим државама) налазила тек на трећем месту. Припадност Југославији више од осталих истицали су је испитаници из Босне и Херцеговине. С обзиром да је ово била мултиетничка република и да је у њој био највећи број мешовитих бракова, не чуди зашто је баш у њој осећање припадности Југославији сматрано најважнијим у односу на све остале врсте колективних идентитета. Међутим, већ тада уочавају се неки изузеци. Наиме, за испитанике из Словеније и са Косова и Метохије припадност (бившој) Југославији имала је најмањи значај у односу на све друге врсте идентитета и у односу на све остале анализирани геополитичке заједнице. Шеснаест година касније, у истраживању које је спроведено 2006. године, испитаници који припадају аналогној генерацијској кохорти примарну важност придају *припадности сопственим националним државама и свету у целини*. За већину испитаника из свих геополитичких заједница у овом периоду на дну листе важности анализираних типова припадности налази се припадност бившој Југославији која, као оквир колективне идентификације, драстично губи на значају.

Поређење резултата ова два истраживања показује да испитаници чије су идентификације посматране 2006. године, свим типовима припадности, изумимајући припадности бившој Југославији, у просеку придају приближно једнак значај. То пак није био случај са испитаницима из 1990. године. Њихови одговори били су знатно диференциранији и било је могуће уочити јасан хијерархијски поредак међу појединим врстама афилијација. Ово говори у прилог томе да можемо говорити о социјализацијском ефекту када је реч о кохорти која је била предмет анализе 1990. године, али не и у случају кохорте из 2006. У првом случају, чини се да су се иста колективна историјска искуства преламала кроз већ оформљену призму "официјелних" идеологија које су се, одозго надоле, шириле међу припадницима различитих етничких група. У том смислу, можемо да закључимо да су политички циљеви оних република које су тежиле остваривању државних независности, били одлучујући фактор који је диференцирао одговоре испитаника и условио "затварање" појединих етничких група у уже оквире идентификација. Да би се ова хипотеза проверила, неопходно је да се сличан поступак секундарне анализе примени на податке других истраживања (пре свега на истраживање из 1990. године) која су се бавила оквирима колективних идентификација исте генерацијске кохорте у различитим периодима.

ЛИТЕРАТУРА:

- Almond G. A., Verba S. (1963) *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton University Press, Princeton, N. J.
- Bačević, Lj. i dr. (1991) *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, Institut društvenih nauka, Beograd.
- Brown, R. (2000) "Social identity theory: past achievements, current problems and future challenges", *European Journal of Social Psychology*, 30, 745–778.
- Cinnirela, M. (1997) "Towards a European identity? Interactions between the national and European social identities manifested by university students in Britain and Italy", *British Journal of Social Psychology*, 36(1), 19–31.
- Franceško, M., Kodžopeljić, J., Štula, J. i Mihić, V. (2005) "Evropski identitet u Srbiji i Crnoj Gori: relacije sa psihološkim i sociodemografskim varijablama", u: Franceško, M. i Zotović, M. (ur.): *Ličnost u višekulturnom društvu: Psihosocijalni aspekti društvene tranzicije u Srbiji*, Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
- Graumann, C. F. (1983.) "On multiple identities", *International Social Science Journal*, 35(2): 309–321.
- Kamenov, Ž., Jelić, M., Huić, A., Franceško, M. i Mihić, V. (2006) "Odnos nacionalnog i europskog identiteta i stavova prema europskim integracijama građana Zagreba i Novog Sada", *Društvena istraživanja*, God. 15, Br. 4–5 (84–85), str. 867–890, Zagreb.
- Kuzmanović, B. (1990) "Vrednosne orijentacije učenika završnog razreda osnovne škole", u: Havelka, N. i sar.: *Efekti osnovnog školovanja* (str. 215–234). Beograd: Institut za psihologiju.
- Kuzmanović, B. (1995) Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija učenika, *Psihološka istraživanja*, br. 7, str. 17–47.
- Medrano, J.D. and Gutiérrez, P. (2001) "Nested identities: national and European identity in Spain", *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 24, 5, 753–778.
- Mihailović, S. i dr. (1990) *Deca krize (omladina Jugoslavije krajem osamdesetih)*, Institut društvenih nauka, Beograd.
- Pantić (1970) "Dečji stavovi prema sopstvenoj i drugim nacijama", Izveštaji i studije, sveska 28, IDN, Centar za istraživanje javnog mnjenja i Institut za psihologiju (šapirografisano), Beograd.
- Pantić, D. (1990): *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*, Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Beograd.
- Pantić, D. (1991) "Širina grupnih identifikacija građana Jugoslavije: vrednovanje pripadnosti od lokalne do mondijalne", u: Bačević i dr.: *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, Institut društvenih nauka, Beograd.
- Piaget, J., Weil, A. M. (1970) "The Development in Children of the Idea of the Homeland and of Relations with other Countries", in Sigel, R. S. (ed.): *Learning about Politics: A Reader in Political Socialization*, Random House, New York.
- Risse, T. (2003.) "An Emerging European Identity? What we know, And How to Make Sense Of It", [http://www.helsinki.fi/collegium/events/european identity.pdf](http://www.helsinki.fi/collegium/events/european%20identity.pdf)
- Rot, N., Havelka, N. (1973) Nacionalna vezanost i vrednosti srednjoškolske omladine, Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka, Beograd.
- Sekelj, L. (1994) "Da li je moguća mirnodopska Jugoslavija?", *Sociološki pregled*, Vol. XXVIII, No.2, str. 237–252.
- Sekelj, L. (2001) *Identitet: Srbi i/ili Jugosloveni*, Institut za evropske studije, Beograd.

- Tajfel (1981) *Human Groups and Social Categories*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Turner, J. C. and Giles, H. (eds.) (1981) *Intergroup behavior*, Oxford, Blackwell. Oxford.
- Vasović, M. (1990) "Percepcija društvenih sukoba" u: Mihailović, S. (ur): *Deca krize (omladina Jugoslavije krajem osamdesetih)*, Institut društvenih nauka, Beograd.
- Vasović, M. (1997) "Karakteristike grupnih identifikacija i odnos prema drugim etničkim grupama", u: Mihailović, S (red.): *Između osporavanja i podrške – Javno mnjenje o legitimitetu treće Jugoslavije*, Institut društvenih nauka, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd.
- Vasović, M. (2000) "Karakteristike grupnih identiteta i odnos prema društvenim promenama", u: Mihailović, S. (ur): *Javno mnjenje Srbije*, CPA/CPS, Beograd.
- Vasović, M. (2001) "Socijalno–psihološki aspekti formiranja jugoslovenskog identiteta", u: Sekelj, L. (ur.) *Identitet: Srbi i/ili Jugosloveni*, Institut za evropske studije, Beograd.
- Vasović, M. (2007) *U predvorju politike: politička socijalizacija u detinjstvu i ranog adolescenciji*, Službeni glasnik, Beograd.

Mirjana Vasović
Milena Gligorijević
Faculty of Political Sciences
Belgrade

S u m m a r y

COLLECTIVE EXPERIENCES OF THE YOUNGS THROUGH THE PERIOD OF POLITICAL INSTABILITIES AND THE CHANGES WITHIN THE FRAMEWORK OF COLLECTIVE IDENTIFICATION IN THE TERRITORY OF FORMER YUGOSLAVIA

In this study we illustrate and comparatively analyze collective – geopolitical – identifications of Former Yugoslav citizens in the context of a specific process of political transition that took place in its territory. The research into the breadth and character of this kind of group belonging has a great theoretical importance in predicting the development of specific intergroup attitudes (perception of other groups that inhabit the same social territory) and, notably, intergroup relations. The study looks into geo-political affiliations (the sense of belonging to different geo-political communities) of the same generation cohort (the subjects who were between 32 and 38 years old at the time of the research) whose members were born in different historical periods and whose political socialization took place in different social and political circumstances. The direct aim of the secondary analysis of the data collected in two Former Yugoslav citizens' attitudes researches conducted in two different periods of Yugoslavia's transition – the very beginning, in 1990 and recently, in 2006 – was to establish the basic characteristics and possible changes in their geo-political affiliations, in terms of range and intensity. The analysis has shown that in the beginning of the transition (in the first period observed) there was a greater geopolitical affiliation differentiation within each subject, but that the majority still preferred Yugoslav nationality. The young from Slovenia and Kosovo represent paradigmatic exceptions that manifest a dramatic decrease in collective identification awareness even at

this early stage. This growing trend which, in terms of psychology, represented a transition from the national and civil to ethnic-territorial model of collective identification, gradually takes over the consciousness of the citizens in all new-formed national countries. At the same time, the structure becomes more uniform. The factor analysis based on the 2006 data statistically verified the existence of a dimension we named *a parish in contrast to cosmopolitan belonging*. The point is that there is a bipolar factor, with regional and national sense of belonging on its negative, and belonging to Former Yugoslavia, to Europe and the world in general on its positive pole. The resulting factor scores showed that the subjects from different geo-political communities of Former Yugoslav territory belonging to the same generation are characterized by a different collective identification framework breadth, i.e. they are positioned on different poles of the local-mondial dimension. This positioning corresponds more with specific trends of political socialization (socialization effect) of separate segments of the Former Yugoslav youth than with the further, common, collective historical experiences (period effect) of the generation in general.

Key words: Collective identifications, geo-political identifications, political socialization, former Yugoslavia, parish – mondial, transition